

Xaləddin Sofiyev,

ADMİU – nun Sosial-siyasi elmlər kafedrasının müdiri, kulturologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Əməkdar müəllim

Milli ədəbiyyatşünaslığımızın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri onun ayrı-ayrı mərhələ və problemlərinin sistemli şəkildə, nəzəri fikrin meyarları tələbindən yenidən tədqiq etmək, bu problemlərin bədii-estetik özəlliklərini aydınlaşdırmaqdır. Əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Timuçin Əfəndiyev "Azərbaycanda (2020) çapdan çıxmış "Romantizm: təşəkkülü, problemləri, şəxsiyyətləri" monoqrafiyası tədqiqat əsəri kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müəllifin yeni əsəri dünya ədəbiyyatında geniş yer tutan romantizm probleminə həsr olunub. Əsərin elmi redaktoru akademik, millət vəkili İsa Həbibbəyli, rəyçiləri isə filologiya üzrə elmlər doktoru Məmməd Əliyev və sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru Məryəm Əlizadədir. Zaman-zaman ədəbiyyatşünaslarımız romantizmin təşəkkül problemlərini və şəxsiyyətlərinin yaradıcılığını müxtəlif rəqəmlərdən araşdırmışlar. Müəllifin özünün qeyd etdiyi kimi: "Romantizm elə bir zəngin irsdir ki, onu həm nəzəri, həm tarixi aspektləri, mərhələləri, şəxsiyyətləri baxımından öyrənmək və araşdırmaq çağdaş ədəbiyyatşünaslığın əsas vəzifələrindən biridir. Bu da təbii ki, hər gələn ədəbi nəsil və elmi düşüncə romantizm tədqiqatında yeni-yeni keyfiyyətlər tapır və təhlilə cəlb edir. Yaxud zaman keçdikcə hər hansı bir hadisəyə (istər tarixi, istər siyasi, istərsə də ədəbi) münasibətdə müəyyən dəyişikliklər baş verir.

Professor Timuçin Əfəndiyev çoxillik ictimai və pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı, çoxcəhətli tədqiqatçılıq bacarığı ilə də daim elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmişdir. Onun tək kitab halında nəşr edilmiş tədqiqatları dediklərimizə sübutdur ki, bunların içərisində "Hüseyn Cavidin ideyalar aləmi", "Romantik dramaturgiyada tarixilik və bədilik", "Azərbaycan dramaturgiyasında metodlar", "Mədəniyyətdə tarixilik və müasirlik" "Hüseyn Cavid: İdeal həqiqət axtarışı" əsərlərinin ayrıca yeri vardır. Xüsusilə də ən son kitabı olan "Romantizm: təşəkkülü, problemləri, şəxsiyyətləri" əsərində romantizmin bir sıra problemlərinə aydınlıq gətirmişdir. Professor Timuçin Əfəndiyev sözügedən problemi həm dünya ədəbiyyatı, həm də milli ədəbiyyat kontekstində tədqiq edərək ona konseptual yanaşmağa xüsusi diqqət yetirmişdir.

Araşdırılan mövzu ilə bilavasitə bağlı olaraq romantizm ədəbi cərəyanının bütün yönünə - romantizmin yaranması, formalaşması, dünya ədəbiyyatındakı yeri, ayrı-ayrı xalqlarda keçirdiyi inkişaf yolu və problemləri, nəzəri məsələləri, estetik funksionallığı, Azərbaycan bədii düşüncəsindəki yeri və mövqeyi, fəlsəfi əsasları, milli romantizm təşəkkülü, islamçılıq, vətən, millət, hürriyyət və s. problemlərin təhlilə və şərhinə xüsusi diqqət yetirilib. Müəllif uzun illər gərgin elmi axtarışlar nəticəsində hasilə gətirdiyi bu əsəri çağdaş dünya və milli-nəzəri fikir işığında, yeni

mənbələr, təzə faktlar və zəngin qaynaqlar hesabına cilalamışdır. Tədqiqat əsərinin elmi əhəmiyyətini təmin edən əsas məziyyətlərdən biri müqayisəli təhlillər vasitəsilə romantizmin elmi özəlliklərinin ümumi mənzərəsini ver-

məkdir. Əsər yüksək elmi üslubda, həm də romantizmin tarixinə bələdliklə yazılıb. Onu da qeyd edim ki, professorun böyük filosof və romantik şair Hüseyn Cavidin yaradıcılığına həsr etdiyi bu problemə əhatəli yer ayırmışdır. Bu barədə müəllif yazır: "Vaxtilə Azərbaycan romantizminin görkəmli nümayəndəsi Hüseyn Cavidin yaradıcılığı ilə bağlı "Hüseyn Cavidin ideyalar aləmi" (1985) adlı monoqrafiyanı yazarkən mövcud ədəbiyyatşünaslığın romantizm hadisəsini hələ bütün tamlığı ilə üzə çıxarmaq potensialının olmadığını hiss etmişdim. Daha doğrusu, mövcud ideoloji rejim zamanı yazılan tədqiqatlar bu ədəbi hadisəni bütün keyfiyyətləri ilə üzə çıxarmağa

edib. Müəllifin bu tədqiqat əsəri də romantizmşünaslıqda yeni bir addım, milli romantizmə orijinal nəzəri baxış kimi dəyərləndirilə bilər. Professor T.Əfəndiyevın ən sanballı əsərlərindən biri də "Azərbaycan dramaturgiyasında metodlar" monoqrafiyasıdır. Müəllifin bu əsəri də romantizm, sentimentalizm, ümumən bədii metod haqqında ciddi tədqiqatların biridir.

"Romantizm: təşəkkülü, problemləri, şəxsiyyətləri" tədqiqat

mağa imkan vermişdir. Romantizmde insan konsepsiyasını Getenin, Bayronun, Həqonun əsərləri kontekstində izləyən müəllif insan azadlığı məsələsinə xüsusi önəm verir. Və qeyd edir ki, romantiklərin təsvir etdiyi insanlar üçün azadlıq, mücadilə, mübarizə, ədalət, qələbə və s. bütün bunlar onların həyat kredolarıdır. Müəllif monoqrafiyanın bu fəslində insan konsepsiyasının Hüseyn Cavid yaradıcılığında daha geniş şəkildə öz əksini tapdığını

fəsilə Azərbaycan romantizmi və onun ideya-bədii xüsusiyyətləri, Azərbaycan romantizminin mərhələləri, Azərbaycan romantizminin sosrealizm mərhələsi, "Füyuzat" jurnalı və romantiklər kimi mövzular elmi-nəzəri təhlildən keçirilir. Vurğulanır ki, Azərbaycan romantikləri əsasən "Füyuzat"ın, bu dərgi bağlandıqdan sonra isə "İqbal", "Şələlə" və "Yeni Füyuzat"ın ətrafında toplanmış, yazılarını bu mətbuat orqanlarında dərc etdirmişlər. XX əsrin

Romantizmin tədqiqinə yeni baxış

əsəri beş fəsildən ibarətdir. Bütün fəsilər zəngin məxəzlər, yüksək nəzəri təhlil və ümumiləşdirilmələr əsasında işlənmiş, problem professional bir səviyyədə elmi müstəvidə təqdim olunmuşdur. Monoqrafiyada bu ədəbi cərəyan üç kontekstdə araşdırılıb: dünya ədəbiyyatında romantizm, romantizmin nəzəri və estetik problemləri, Azərbaycan romantizmi, onun nəzəri-estetik funksionallığı və görkəmli nü-

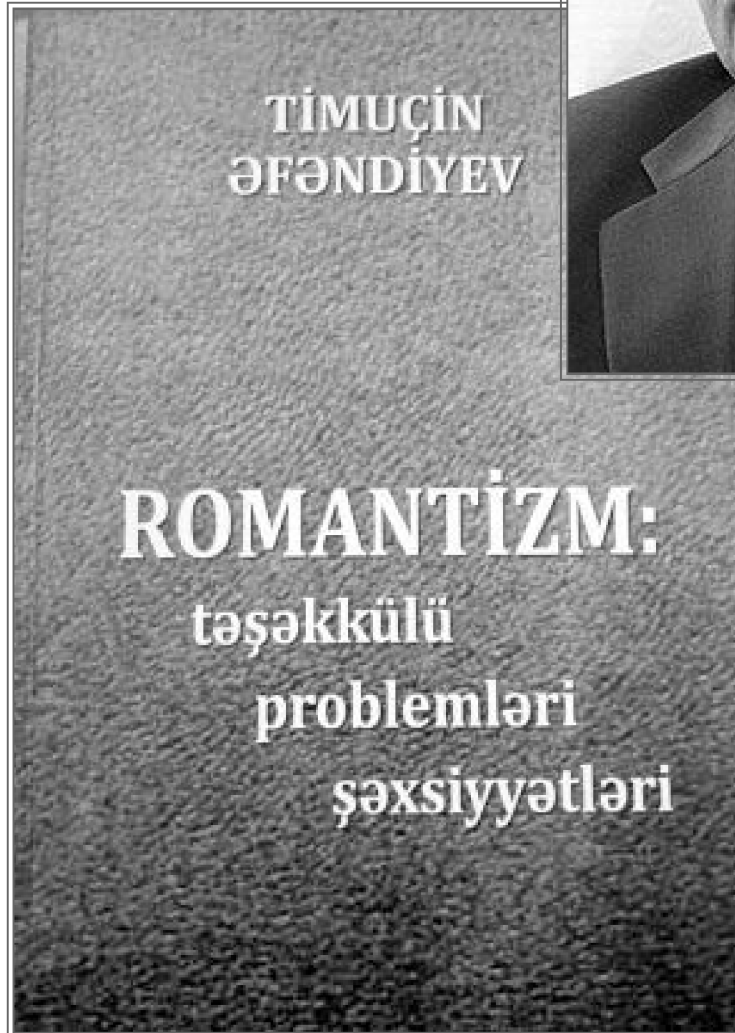
qeyd edir. H.Cavidin qəhrəmanları həmişə, hər yerdə ədalət, xeyirxahlıq uğrunda mübarizə aparırlar. Onların həyatı, demək olar ki, mübarizələrdə keçir. Mübarizə onun qəhrəmanlarının ən səciyyəvi keyfiyyətlərindən biri ki-

əvvəllərində mətbuat orqanlarının çoxluğu romantik şair və yazıçıların bu orqanların hər birində çıxış etməsinə imkan vermişdir. Müəllif belə nəticəyə gəlir ki, "Füyuzat"da dərc edilən ədəbi-bədii nümunələr yalnız romantik üslubda yazılması ilə fərqlənmirdi, həm də yeni imzaların ədəbiyyata gəlməsi ilə seçilirdi. Burada çıxış edən bir çox şairlər, publisistlər ədəbi aləmdə ilk addımlarını atmışdı. Bu addımlar məhz romantizm platformasında atılmış, getdikcə bu ədəbi cərəyanın möhkəmlənməsinə səbəb olmuşdu".

"Azərbaycan romantizminin poetikası" başlıqlı dördüncü fəsil yeddi bölməni əhatələyir. Bu bölmələrdə göstərilir ki, Azərbaycan romantiklərinin estetik platformasında millətin, xalqın maarifçiliyi, onun taleyi və gələcəyi mühüm yer tutmuşdur. Romantiklərin bütün arzuları Vətənin, xalqın, millətin səadəti və onu azad görmək idi. Müəllif Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılığında türkçülük, turançılıq, islamçılıq, vətən, millət, milli istiqlal və hürriyyət ideyaları kimi mövzuların professional səriştə və elmi-metodoloji konsepsiyadan çıxış edərək araşdırılır. Məhz bu zəmində Azərbaycanda romantizmin nəzəri-estetik prinsipləri, poetikası kimi fundamental problemlərə dair həm bədii, həm də ədəbi-tənqidi materiallar nəzərdən keçirilir. Bu fəsil qarşıya qoyulan problemlərin genişliyi, qoyub həll etdiyi məsələlərin zənginliyi, çoxcəhətli baxımından daha əhatəli elmi təsəvvür yaradır.

Monoqrafiyanın sonuncu-beşinci fəslə "Personalıya" adlanır. Bu fəsildə vaxtilə yaradıcılıqları sovet ədəbiyyatşünaslığında "mürtəcə" romantiklər kontekstindən qiymətləndirilən Əbdülxalq Cənnəti, Ağadadaş Müniri, Əliabbas Müznib, İsmayıl Səfa, Əhməd Kamal kimi şairlərin romantik ədəbiyyatın yaranması və inkişafındakı xidmətləri təhlil edilir. Diqqətəlayiq özəlliklərdən biri də budur ki, müəllif hər bir sənətkarın yaradıcılığını hürriyyət və vətənlə yanaşı, həm də millət kontekstində aşkarlayır. Məsələn, "mürtəcə" romantiklər sırasına daxil edilənlər içərisində Əbdülxalq Cənnətinin yaradıcılığını nümunə gətirərək yazır ki, "hürriyyət, azadlıq mövzusu romantiklər içərisində ən tez onun yaradıcılığında ortaya çıxdığı kimi, həm də davamlı olmuşdur. Yeni, hürriyyət mövzusu Ə.Cənnəti yaradıcılığında keçici xarakter daşımamışdır.

(davamı 16-cı səhifədə)

mi, həm də əsərin ideyasını təməmləyir. Bu qənaətə gəlinir ki, H.Cavid fəvqəl insanın əsas vəzifəsi dünyada ədaləti qorumaq, onu bərpa etmək istəyi və bunun uğrunda mübarizə aparmasıdır. Onun qəhrəmanlarının əksəriyyətinin həyat proqramının əsasında bu amillər dayanır. Professor Timuçin Əfəndiyev çeşidli qaynaqlara istinadən qeyd edir ki, "Azərbaycan romantiklərinin dünya romantizminə verdiyi töhfələr içərisində məhz H.Cavidin insan konsepsiyası mühüm yer tutur. Onun bu konsepsiyası yalnız Azərbaycan ədəbi fikrini deyil, dünya ədəbiyyatını da zənginləşdirir".

Monoqrafiyanın "Dünya ədəbiyyatında romantizm" adlanan ikinci fəslə qoyulan problemə müdaxilənin elmi yeniliyi ilə seçilməlidir. Bu fəsildə alman, ingilis, fransız, Polşa, İtaliya, rus, Amerika, türk romantizminin təşəkkülü problemlərindən bəhs edilir. Bu fəsildə həm də İspaniya romantizminin ən böyük şairi X. de Espronse, avstriyalı dramaturq F.Qrilparser, macarıstanlı yazıçı M.Yokai, danimarkalı şair A.Elenşleger və s. yaradıcılığında romantizmin təzahürü ayrı-ayrı əsərlərin kontekstində təhlilə cəlb edilir.

Monoqrafiyanın üçüncü fəslə "Azərbaycan romantizminin təşəkkülü problemləri" adlanır. Bu

imkan vermirdi. Romantizmin araşdırılmasında xeyli boşluqlar var idi ki, onları sosrealist nöqtəy-nəzərdən qiymətləndirmək mümkün olmadı, həqiqi qiymətləndirmə üçün ona yeni tarixi şərait və ədəbi mühit lazım gəlirdi". Qeyd etdiyimiz kimi, Timuçin Əfəndiyev elmi axtarışlarında bu çətin və maraqlı ədəbi cərəyan olan romantizmdən ayrılma bilməyib. Sonralar çap olunmuş tədqiqat əsərləri əsasında "Romantik dramda tarixilik və bədilik" mövzusunda elmi məruzə şəklində doktorluq dissertasiyası müdafiə

mayəndələri. Romantizm probleminin ilk dəfə olaraq araşdırılmasının əsas səbəbi müəllifin özünün qeyd etdiyi kimi məsələyə kompleks yanaşmaq və romantizmi bütün yönərlə ortaya qoymasıdır.

Əsərin birinci fəslə "Romantizm və onun nəzəri problemləri" nə həsr olunub. Araşdırma aparılarkən romantizm probleminin geniş mənzərəsini yaratmaq üçün alman, ingilis, fransız romantizmini əks etdirən əsərlər diqqət mərkəzində durmuş, bu da səmərəli müqayisələr apar-

(əvvəli 15-ci səhifədə)

Bu da şairin poetik idealında hürriyyət mövzusunun başlıca yer tutmasından xəbər verirdi". Bu fikir sözügedən şairlərin yaradıcılığında izlənən konseptual yanaşmaları bütövlükdə tamamlayır. Qeyd edir ki, Ə.Müznib poeziyasının əsas mövzusu xalq, vətən, millət və onun şanlı oğulları, türkçülük, islamçılıq idi. İsmayıl Səfanın yaradıcılığında bəhs edərkən onun şeirlərində xalq düşüncəsinin və təsvirinin mühüm yer tutduğunu, yaradıcılığında vətən və millət məfhumlarının funksionallıq qazanmasını qeyd edir. Professor Timuçin Əfəndiyev təkzibolunmaz faktlar və güclü məntiqə belə nəticəyə gəlir ki, romantizm bədii, fəlsəfi düşüncənin və incəsənətin inkişafında böyük rol oynadı. Ədəbiyyata, incəsənətə canlılıq, ifadəlilik, yük-

Romantizmin tədqiqinə yeni baxış

sək bədiilik gəldi. Beləliklə, professor vacib bir qənaətə gəlir: "Azərbaycan romantizmi mövcud ədəbiyyatşünaslığın qeyd etdiyi kimi, 1917-ci ildə başa çatmamış, 30-cu illərin ortalarına qədər davam etmişdir. Romantizmin görkəmli nümayəndəsi H.Cavid ən yaxşı romantik əsərlərini həm də bu dövrdə yazıb yaratmışdır". Tədqiqat əsərindən belə nəticəyə gəlinir ki, Azərbaycan romantizminin estetik prinsiplərinin özünəməxsus xüsusiyyətləri olmuş və bu xüsusiyyətlər onu dünya romantizmindən fərqləndirmişdir. Azərbaycan romantizmi mövzu, problematika cəhətdən zənginliyini qoruyub saxlamış, vətən, vətəncilik, hürriyyətçilik, millət, millətçilik və s. möv-

zular milli romantizmin əsas mövzularından olmuşdur.

Böyük yunan mütəfəkkiri Ezop yazırdı ki, insanlar üçün ən qiymətli xəzinə işləmək bacarığıdır. Görkəmli alim Timuçin Əfəndiyevin yaradıcılıq diapazonu genişdir. O təkcə filoloq alim, ədəbiyyatşünas və ədəbiyyat nəzəriyyəçisi kimi yox, həm də sənətşünas alim kimi səmərəli fəaliyyət göstərir. Onun tədqiqatları içərisində dramaturgiya, teatr sənəti və teatrşünaslıq problemləri öncül yer tutur. Musiqi, xoreoqrafiya, təsviri sənət, kino və ekran sənəti, kulturologiya sahəsindəki fundamental araşdırmaları da yüksək peşəkarlıqla yazılıb. Son illərdə çap olunmuş elmi əsərləri yüksək nəzəri səviyyəsi və elmi

yeniliyi ilə seçilir. Professor Timuçin Əfəndiyevin adı təkcə respublikamızda deyil, onun hüdudlarından kənar da elm adamlarına və oxuculara yaxşı tanışdır. Yaradıcı ömrünün böyük hissəsini elm, təhsil və mədəniyyətin inkişafına həsr etmiş professor T.Əfəndiyev onlarla dəyərli monoqrafiyanın, dərslərin, yüzlərlə məqalənin müəllifidir. O, respublikamızda və dünyanın əksər ölkələrində nüfuzlu elmi-nəzəri konfransların iştirakçısı olmuş, Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti mövzusunda mühazirələr oxumuşdur. Timuçin Əfəndiyev bir ziyalı olaraq daşdığı alim adını daim yüksək tutan, tutduğu vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gələn, işlədiyi kollektivdə və ictimai-

maiyyətdə böyük hörmət qazanan şəxsiyyətdir. Müəllifin yeni kitabı tarixi-nəzəri planda yazılmış fundamental tədqiqat əsəridir.

Yeni əsərdə əhatə olunan problemlər mövzu aktuallığına görə tədqiqata bir tamliq gətirir. Monoqrafiya müstəqillik dövrünün meyarları mövqeyindən yazılmış konseptual bir əsərdir. Tədqiqat əsərinin elmi sanbalını dəyərləndirən əsas amillərdən biri də mövzuya yeni rəkursdan yanaşma tərzində, elmi-nəzəri mülahizələrin təzəliyində, mövzu ilə bağlı mənbələrə münasibətdədir. Tədqiqatçının nəzəri baxışlarında, elmi mülahizə və təhlillərində maraqlı orijinallıq vardır. Professor Timuçin Əfəndiyevin uzun illər yaradıcılıq axtarılanın bəhrəsi olan bu tədqiqat əsəri romantizmin tədqiqi tarixinin yeni mərhələsidir.